

JOANNA KISIEL
Uniwersytet Śląski
Katowice

O tożsamości Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej

Beata Morzyńska-Wrżosek, 2013, „...i na piękność, i na wyczyn burzy”.
Proces kształtowania świadomości w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej,
Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, ss. 402.

Studium Beaty Morzyńskiej-Wrżosek to monograficzne ujęcie twórczości lirycznej Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, problematyzujące proces kształtowania tożsamości w poezji „polskiej Safony”. Praca jest imponującym efektem wieloletnich zainteresowań badaczki tą twórczością, świadectwem bardzo dobrej znajomości przedmiotu badań oraz rozległej erudycji pozwalającej na wykorzystywanie w procesie lektury różnorodnych, interdyscyplinarnych kontekstów. Warto zauważyć, że krystalizację zasadniczego ujęcia problemowego monografii, związanego z kategorią tożsamości, poprzedziły podejmowane przez autorkę studia interpretacyjne poświęcone różnym aspektom twórczości Pawlikowskiej, zwłaszcza jej wyobraźni i metaforyce. Nie zostały one włączone do książki, lecz stopniowo przybliżały badaczkę do analizy poetyckiego projektu podmiotowości, a w końcu do wyboru zagadnienia tożsamości jako nadrzędnej kategorii porządkującej naukową refleksję nad poezją autorki *Wachlarza*. Propozycja przyjęcia takiej perspektywy badawczej jest niewątpliwie oryginalnym ujęciem całościowym książki Morzyńskiej-Wrżosek, pozwalającym opisać na nowo twórczość najwybitniejszej poetki dwudziestolecia.

Monografię otwiera obszerne *Wprowadzenie*, które przynosi rzetelny, syntetyczny przegląd stanu badań nad twórczością autorki *Pocałunków*, poprzedzający omówienie przyjętej przez Morzyńską-Wrżosek metody badania i opisu

tej poezji, metody wypracowanej na podstawie gruntownego rozpoznania rozległej literatury z zakresu antropologii literackiej, a także stanowiących jej podstawy dyscyplin: antropologii filozoficznej i literaturoznawstwa. Celem książki – jak podkreśla autorka – nie jest polemika z ustaleniami poprzedników, lecz takie przeformułowanie niektórych z dotychczasowych ujęć, by „zaprezentować odczytanie liryki przez uobecniony w niej proces kształtowania tożsamości” (s. 13). Trzeba przyznać, że z zastaną literaturą przedmiotu w całości prowadzonego dyskursu Morzyńska-Wrzosek utrzymuje stały, aktywny kontakt, skrupulatnie odnotowując jej obecność w przypisach.

Autorkę monografii interesuje nade wszystko odkrywanie w literackim przekazie „zasad konstruowania podmiotowego przeżywania świata, subiektywnego, jednostkowego konstituowania się w nim, poznawania i wartościowania tego, co stałe i zmienne, zewnętrzne i wewnętrzne, bliskie i dalekie, znane i obce” (s. 17), dla owej konstrukcji zaś niezwykle istotne okaże się skupienie uwagi na „dookreśleniu poetyki tekstów, głównych pojęć i cech ich struktury, oraz zinterpretowanie wyróżnionych elementów pod kątem poetyckiego uobecniania ludzkiego doświadczenia” (s. 17). Poezja Pawlikowskiej nie jest zatem w rozprawie traktowana jako świadectwo autorskiego światopoglądu, artystyczny wyraz pewnego sposobu myślenia i przeżywania, nie zostaje też użyta jako powód rekonstrukcji określonego kulturowego kontekstu. Ścisłe wyznaczone reguły antropologizującego oglądu skutecznie dystansują w tekście rozprawy dotychczas najczęściej wykorzystywane w omówieniach twórczości autorki *Pocalunków* perspektywy: autobiograficzną, historycznoliteracką czy estetyczną. Przyjęte we *Wprowadzeniu* ustalenia dotyczące metody badań w pracy Morzyńskiej-Wrzosek są niezwykle istotne i brzemiennie w skutki, ponieważ projektują rzadko spotykaną dyscyplinę metodologiczną dyskursu, zakreślają badawczy horyzont do podstawowych kategorii determinujących kształtowanie tożsamości, takich jak „kontekst, inność, ustanawianie relacji, konkretyzowanie zachowań wobec przemian, wybór, zjawisko identyfikacji i wyodrębnienia, zainteresowanie horyzontem istnienia wyznaczonym ciałem, jego biologiczną rzeczywistością” (s. 19), decydują też o konsekwentnie stosowanym, jednorodnym języku naukowego opisu.

Autorka podzieliła monografię na dwie zasadnicze części, słusznie wykorzystując powszechnie przyjętą, tradycyjną periodyzację twórczości poetki. Część pierwsza, poświęcona międzywojennej poezji Pawlikowskiej, proponuje opis formowania tożsamości w liryce w dwóch podstawowych wymiarach, dookreślonych przez autorkę jako afirmacja wspólnoty i sytuacja od-

mowy. Rozdział poświęcony afirmacji wspólnoty traktuje o kształtowaniu tożsamości jednostki w procesie konfrontacji z uprzywilejowanymi obiektami zewnętrznego świata, intensywnego otwarcia się na intymną bliskość w sytuacji miłosego spełnienia oraz w pełnym satysfakcji, fascynującym kontakcie z naturą. Liryczne sytuacje afirmatywne charakteryzują się możliwością dokonywania wyboru, głębokim zaangażowaniem podmiotu, przeżywaniem bliskości, bezpieczeństwa i przynależności do świata, a także poszukiwaniem zewnętrznego ładu, w którym podmiot z powodzeniem odnajduje swoje miejsce. Analiza wczesnych liryków erotycznych oraz wierszy i fragmentów *Szkiecownika poetyckiego* afirmujących piękno i bogactwo natury wskazuje nade wszystko na intensywność sensualnej i wyobraźniowej percepcji świata, skupienie podmiotu na kontemplacji siebie w ulotnej, niepowtarzalnej chwili bezpośredniej z nim bliskości oraz nieustanną czujność w odkrywaniu siebie w relacji z tym, co, choć bliskie, jest jednak wobec jednostki odrębne. Aktywność podmiotu w relacji z afirmowanym „Innym” oznacza jego zdolność do koncentracji na kruchym, chwilowym doznaniu, realizowane pragnienie celebrowania chwili, uruchomione procesy estetyzacji świata i tworzące szczególną z nim łączność zabiegi identyfikacyjne, a także budowanie samoakceptacji, istotnej, pozytywnej podstawy doświadczania siebie.

Zupełnie inaczej przebiega natomiast proces kształtowania tożsamości w sytuacji odmowy, rozumianej przez autorkę monografii jako rozdzielanie, przeżywanie braku, doświadczenie utraty, o czym traktuje drugi rozdział pracy. Sytuację odmowy w międzywojennej twórczości Pawlikowskiej Morzyńska-Wrzošek charakteryzuje w dwojaki sposób. Mówi zatem o odmowie współuczestnictwa, doświadczeniu odejścia bliskiej osoby, unieważnienia bliskości i intymności, konieczności skupienia uwagi na sobie w poczuciu odrzucenia, opuszczenia i dojmującego smutku. Reakcje podmiotu na tak rozumianą odmowę wzajemności śledzi autorka w interpretacyjnej lekturze dwóch tomów poetyckich, *Paryża* i *Pocałunków*. Drugi aspekt odmowy, nazwany tu odmową zgody, kieruje uwagę interpretatora i czytelnika ku wierszom i fragmentom poetyckiej prozy eksponującym temat starzejącego się ciała, tematyczną obsesję Pawlikowskiej, która w zaproponowanej w książce perspektywie lektury staje się istotnym elementem ustalania relacji podmiotu z sobą samym.

„W sytuacji, gdy bliski odmawia podmiotowi swojej obecności, gdy radykalnej przemianie ulega świat »ja«, pojawiają się rozmaite modyfikacje sposobu rozumienia siebie” (s. 127) – zauważa autorka studium i ta świadomość nie-

ustannej zmiany zachodzącej zarówno w świecie zewnętrznym, jak i w samym doświadczającym go podmiocie jest w przyjętym w monografii modelu czytania i interpretacji niezwykle ważnym czynnikiem aktywizującym procesy kształtowania i ocalania tożsamości, warunkiem intensyfikującym możliwość doświadczania, poznawania i rozumienia siebie w procesie naznaczonym nieuchronną utratą i koniecznością szukania sposobów odzyskiwania równowagi.

Wielokontekstowa, wnikliwa lektura *Paryża* tropi postawy podmiotu naznaczone poddaniem się doświadczeniu opuszczenia i utraty, analizuje dotkliwą samotność i poczucie obcości w przestrzeni miejskiej, podkreśla perspektywę przybysza i przechodnia całkowicie obojętnego wobec zmysłowego bogactwa Paryża, skupionego na wzmożonym przeżywaniu pustki. W tomie *Pocałunki* natomiast, w drobiazgowych analizach odkrywających niejednokrotnie nowe sensy powszechnie znanych i wielokrotnie komentowanych poetyckich miniatur (czego przykładem jest chociażby inspirująca interpretacja *Fotografii*), autorka podkreśla nade wszystko strategię osławiania odmowy, dostrzeganą w podejmowanych próbach dystansowania się wobec uczuć i doświadczeń, w dyscyplinie konstrukcji miniatury, w dyskrecji i wyciszeniu emocji. Interesującym pomysłem interpretacyjnym, odświeżającym lekturę *Pocałunków*, jest przywołanie kategorii *fading*, zaczerpniętej z *Fragmentów dyskursu miłosnego* Barthes'a, i propozycja czytania tomu jako wygasania intensywności emocji podmiotu. Z kolei interpretacja motywu starości w wierszach i prozie poetyckiej Pawlikowskiej, ukierunkowana na odkrywanie przejawów kształtowania tożsamości w relacji do własnego, starzejącego się ciała, podkreśla ambiwalentną postawę podmiotu, nacechowaną z jednej strony buntem, z drugiej zaś dystansem i koniecznością zachowania własnej ciągłości.

Poezja wojenna Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej – jak zgodnie przyjmują badacze – stanowi całkowicie odrębny rozdział w twórczości poetki i wskazaniu tej odrębności towarzyszy równie zgodna ocena wartości emigracyjnych wierszy na tle wcześniejszych dokonań autorki *Pocałunków*. Nie bacząc na te opinie, Beata Morzyńska-Wrzosek poświęciła wojennej liryce bardzo wiele uwagi w obszernej drugiej części monografii. Sytuacja wygnania, charakteryzowana jako utrata i jako przymus, z perspektywy kształtowania tożsamości stanowi niebywale istotną okoliczność zmuszającą podmiot do ponownego, całościowego zdefiniowania siebie wobec świata w stanie totalnej katastrofy. Dla podmiotu wojna i przymusowa emigracja oznacza tu radykalną zmianę, zerwaną ciągłość z dotychczasowym życiem i z sobą nale-

żącym już do przeszłości. W sytuacji zwielokrotnionej utraty doświadczaniu siebie towarzyszy pokusa nieoswojenia, odwrócenie uwagi od terażniejszości, rezygnacja z możliwości zadomowienia po to, by ocalić siebie, zintensyfikować mechanizmy służące zachowaniu siebie-dla-siebie. Relacje z emigracyjnym światem dobrze tłumaczy powracająca w wojennej liryce Pawlikowskiej kategoria *black-out*, metafora zaciemnienia świata, oddalenia wartości i pograżenia podmiotu w stanie wewnętrznego paraliżu. W redefiniowaniu tożsamości dużą rolę odgrywają natomiast pamięć i wyobraźnia, pozwalające na zachowanie ciągłości własnego „ja”, rodzaj wewnętrznej rekompensaty wobec nieakceptowanej rzeczywistości.

Monografia Beaty Morzyńskiej-Wrzosek jest całościowym, spójnym i konsekwentnym opisaniem procesu kształtowania tożsamości w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej. Interesujące, dociekliwe analizy wierszy, wzbogacone o bogate, wielokierunkowe konteksty interpretacyjne towarzyszą w niej porządkowi wywodu dążącemu do zbudowania pełnego opisu zagadnienia, którego ramy i podstawy metodologiczne precyzyjnie określa *Wprowadzenie* do rozprawy. Przyjęta w książce perspektywa lektury pozwala na nowe spojrzenie na wybrane aspekty liryki twórczyni *Pocałunków*.